

Agnieszka MOTYL

Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu

**REGIONALNE ZRÓŻNICOWANIE POLSZCZYZNY
W XVII WIEKU NA PRZYKŁADZIE WARIANTYWNOCI
TYPU *DAWAM* || *DAJĘ*, *STAWAM* || *STAJĘ*,
POZNAWAM || *POZNAJĘ***

W badaniach nad językiem XVII wieku rzadko pojawia się kwestia zróżnicowania regionalnego. Tymczasem Irena Bajerowa w pracy o *Kształtowaniu się systemu polskiego języka literackiego w XVIII wieku*¹ pisze:

Język literacki XVIII wieku nie jest jeszcze jednolity. Łatwo odnajduje się w nim przeróżne cechy regionalne. Niektóre z nich są szokujące, z miejsca określają przynależność terytorialną dzieła – ale tych nie jest już dużo. Częściej spotykamy się z cechami niejako ukrytymi, ukrytymi przed okiem nieświadomego rzeczy czytelnika, ujawniającymi się w trakcie dokładnej analizy językoznawczej².

Tak widoczne jeszcze w XVIII wieku zróżnicowanie regionalne języka literackiego musiało być tym bardziej zauważalne w języku wieku XVII. Wobec tego wydaje się, że należałoby się zastanowić, na ile słuszne jest wyciąganie wniosków o przebiegu procesów normalizacyjnych jedynie na podstawie średniej obliczonej dla polszczyzny ogólnej.

Aby uzyskać odpowiedź na to pytanie, postanowiłam przyjrzeć się jednemu procesowi szczegółowemu – rywalizacji iteratywnych form czasu teraźniejszego typu *dawam*, *stawam*, *poznawam* z formami typu *daję*, *staję*, *poznaję*.

Imperfektywny morfem *-wa-* dodawany był do perfektywów typu: *dać*, *stać*, *poznać*, tworząc formy niedokonane. Powstałe w ten sposób kon-

¹ I. Bajerowa, *Kształtowanie się systemu polskiego języka literackiego w XVIII w.*, Wrocław 1964.

² *Ibidem*, s. 201.

strukcje odmieniały się według paradygmatu charakterystycznego dla atematycznych: *dawam, dawasz, dawą*. Jednak już w najstarszych zabytkach języka polskiego występują formy typu: *dajać* i *stajać*. Spowodowało to przemiany w temacie czasu teraźniejszego – sufiks *-wa-* powoli zastępowany był przez cząstkę *-aj-*, co doprowadziło do powstawania wariantów typu: *dawam* || *daję, stawam* || *staję* i przesunięcia do innego typu odmiany (z *-am, -asz* do *-ę, -esz*)³. Formy te występowały równolegle, według Witolda Śmiecha, do mniej więcej połowy XIX wieku, kiedy to ostatecznie zwyciężyły warianty z sufiksem *-aj-*⁴.

Nieco inaczej wyglądała sytuacja w przypadku czasowników typu *poznawać*. Aspekt dokonany w tych czasownikach wyrażany był zarówno przez formy *poznaje*, jak i *pozna*, natomiast dla oddania niedokonaności służyły jedynie formy *poznawa*. Imperfektiva od rdzenia *-znaw-* nie miały zatem własnej, opozycyjnej postaci, jak czasowniki *dawać* i *stawać*. Dodatkowo forma dokonana *poznaje* byłaby tożsama z ewentualną niedokonaną utworzoną poprzez zmianę *-wa-* na *-aj-*. W konsekwencji formy typu *poznaje* pochodzące od *poznawa* zaczęły się pojawiać prawdopodobnie pod wpływem czasowników typu *daje* dopiero w XVIII wieku, kiedy nieściągnięte dokonane dawno zaginęły⁵.

W wieku XVII, według bardziej szczegółowych dla tego okresu badań przeprowadzonych przez autorów *Polszczyzny XVII wieku*, przeważała jeszcze wśród wszystkich trzech form (*dawać, stawać, poznawać*) postać tematu praesentis z przyrostkiem *-wa-*. Pojawiały się już jednak konstrukcje oboczne. Mirosława Siuciak pisze:

W drukach XVII-wiecznych w zakresie czasowników *dawać* i *stawać* oraz ich derywatów prefiksalnych bardzo rozpowszechnione są w praesens tematy z przyrostkiem *-wa-* [...] O rywalizacji wariantów tematycznych świadczą użycia oboczne, np. *oddawam* GH 6 || *oddaję* RH 15 [...] Zdecydowaną przewagę w ciągu XVII wieku mają jednak formy pierwszego typu. Formacje prefiksalne od rdzenia *-znaw-* zachowują stary typ odmiany przez całe XVII stulecie⁶.

³ M. Kucala, *Rozwój iteratiwów dokonanych w języku polskim*, Wrocław 1966, s. 41–42; W. Śmiech, *Rozwój form czasu teraźniejszego czasownika w języku polskim*, Łódź 1967, s. 54–55; *Polszczyzna XVII wieku. Stan i przeobrażenia*, pod red. D. Ostaszewskiej, Katowice 2002, s. 159–160.

⁴ W. Śmiech, op. cit., s. 55.

⁵ Ibidem, s. 56 i 91.

⁶ *Polszczyzna XVII wieku...*, s. 160.

Niestety badaczka nie podaje, z jak dużą przewagą występują formy z sufiksem *-wa-*, ani też jak rywalizacja ta przebiegała w poszczególnych regionach. Postanowiłam zatem bliżej przyjrzeć się procesowi przekształcania form *dawam, stawam, poznawam* w *daję, stoję, poznaję* na przykładzie ośmiu kazań z połowy XVII stulecia.

Na potrzeby niniejszego artykułu badaniami objęłam druki z lat 1639–1652: *Kazanie abo Kolendę* Fabrycego Kowalskiego wydaną w Krakowie w 1648 r., *Koronę Akademii Krakowskiej* Jakuba Piotrowickiego wydaną w Krakowie w 1641 r., *Dobrą pielgrzymką otuchę lubo pogrzebne słowa* Michała Hesperusa wydaną w Lesznie 1639 r., *Rzekę pokoju y strumien powodz stawy niosący* Wojciecha Pięłowskiego wydaną w Poznaniu w 1646 r., *Chyromantię abo Kazanie na pogrzebie* Mikołaja Laurynowicza wydaną w Wilnie w 1643 r., *Moralne Słońce granice Ziemi oświecające* Franciszka Olendzkiego wydane w Wilnie w 1649 r., *Obronę pokoju u ludzi dobrych znalezionej* Wojciecha Cieciszewskiego wydaną w Warszawie w 1649 r. i *Budowniczy Topor Polskiego Zorobabela* Seweryna Karwata wydaną w Warszawie w 1652 r.

Wzięłam pod uwagę druki małopolskie, z ziem północno-wschodnich i wielkopolskie, ponieważ te dzielnice miały w XVII wieku, według obliczeń Wojciecha Ryszarda Rzepki, największy wkład w produkcję wydawniczą kraju – Małopolska aż 60%, Kresy północne 13,1%, Wielkopolska 12,8%⁷. Stanowią zatem trzon materiału wyekscerpowanego przez autorów *Polszczyzny XVII wieku*. Następnie dodałam jeszcze dwa druki z Mazowsza, gdyż w latach 1640–1660 region ten wyprzedził już w ruchu wydawniczym zarówno Kresy północne (10,8%), jak i Wielkopolskę (7,2%), obejmując 11,8% produkcji wydawniczej kraju. W kolejnych latach Mazowsze umacniało swoją przewagę⁸.

Zebrany przeze mnie materiał przedstawia się następująco.

Wyekscerpowałam łączną liczbę 82 czasowników zakończonych w bezokoliczniku na *-awać*. Trzydzieści trzy spośród nich ma w czasie teraźniejszym formę zakończoną na *-awam, -awasz*, są to między innymi: *przyznawamy* (Kow 16), *stawa* (Hes C2v), *oddawamy* (Hes C2), *do-dawaią* (Hes C), *uznawam* (Pig Av), *wydawa* (Pig B2). Czterdzieści dzie-

⁷ Do obliczeń W. R. Rzepki (zob. *Dopełniacz w funkcji biernika męskich form osobowych w liczbie mnogiej w polszczyźnie XVII wieku*, Wrocław 1975, s. 17) odwołują się w swojej pracy autorzy *Polszczyzny XVII wieku* (op. cit., s. 22).

⁸ W. R. Rzepka, *Dopełniacz...*, op. cit., s. 17.

więć razy wystąpiły formy na *-aję*, *-ajesz*. Wśród nich znajdują się: *nie ustaię* (Pig A3), *podaię* (Pig C3), *doznaię* (Hes Bii2), *oddaiemy* (Piotr 5), *przydaie* (Piotr 6). Czasowników z członem *-znaw-* jest niewiele. Łącznie znalazłam 8 form: *uznawam* (Pig Av) i *uznawamy* (Pig A3) w *Rzece pokoiu* Pigłowskiego, *przyznawamy* (Kow 16) w *Kazaniu abo Kolendzie* Kowalskiego, *wyznawa* (Hes Bijv) w *Dobrej pielgrzymskiej otusze* Hesperusa, *poznawaię* (Olendz A3v, [A4]) i *poznawamy* (Olendz [A4]) w *Moralnym Słońcu* Olendzkiego, *poznawa* (Laur A3) w *Chyromantii* Laurynowicza. Wszystkie utrzymują starszy sufix *-wa-*.

Tabela 1.

-wa- || *-aj-* w formach typu *stawać*, *dawać*, *poznawać*
w całości materiału

	ogółem			bez form typu <i>poznawać</i>		
	<i>-aj-</i>	<i>-wa-</i>	razem	<i>-aj-</i>	<i>-wa-</i>	razem
l. bezwzgl.	49	33	82	49	25	74
%	60%	40%	100%	66%	34%	100%

Widać zatem, że formy w późniejszym czasie zwycięskie typu *daję*, *staję*, *poznaję* obejmują już w połowie XVII wieku aż 60% użyc, co oznacza ich wstępną normalizację (od 51% do 74%)⁹. Natomiast opozycyjne w stosunku do nich *dawam*, *stawam*, *poznawam* pojawiły się w 40% przykładów, przez co znajdują się poza normą. Różnica procentowa między wariantami pogłębia się jeszcze bardziej po wyłączeniu z analizowanego materiału form typu *poznawać* z najsilniej utrwalonym morfem *-wa-*. Tym razem znajdujące się poza normą formy czasownikowe typu *dawam*, *stawam*, jak np. *ustawaię* (Pig A3), *nie przestawa* (Hes C), *dodawaię* (Hes C), obejmują jedynie 34%. Tymczasem typ *daję*, *staję* przekracza już 66% użyc.

⁹ W badaniach będę posługiwała się progami normalizacji wprowadzonymi i omówionymi przez I. Bajerową w artykule: *Zmiany fleksji zaimków w XIX-wiecznej polszczyźnie ogólnej (normalizacja i przekształcenia normy)*, „Język Polski” 60, 1980, s. 105 i poszerzonymi przez W. R. Rzepkę w książce o *Demorfologizacji rodzaju w liczbie mnogiej rzeczowników w polszczyźnie XVI–XVII wieku*, Poznań 1985, s. 18. Są to następujące progi:

- do 50% brak normy,
- od 51% do 74% wstępna normalizacja,
- od 75% do 94% niepełna normalizacja,
- od 95% pełna normalizacja.

Przeprowadzone przeze mnie badania nie potwierdzają zatem ustaleń autorów *Polszczyzny XVII wieku*, którzy, przypomnę, podają, że formy typu *oddawam* w XVII wieku mają znaczną przewagę. Regresywne formy z członem *-wa-* uzyskują bowiem według moich obliczeń 40% użyć, a po wyłączeniu form z rdzeniem *-znaw-* jeszcze mniej, bo 36%. Nie można zatem w ogóle mówić o przewadze wariantu z sufiksem *-wa-* w latach 1639–1652.

Jednakże rozbieżność ta zostaje częściowo wyjaśniona, gdy zwróci się uwagę na pochodzenie druków. Mianowicie w przypadku tekstów wielkopolskich istotnie przeważają formy z sufiksem *-wa-*. Jest ich łącznie 21, należą do nich między innymi czasowniki: *dawam* (Pig Av), *ustawiać* (Pig A3), *wydawa* (Pig B2), *nie przestawa* (Hes C), *dostawa* (Hes Bii), *zostawamy* (Pig [C2v]). Wariant z sufiksem *-aj-* pojawił się w zaledwie dwóch przykładach: *nie ustaić* (Pig A3) i *podaić* (Pig C3).

Tabela 2.

***-wa-* || *-aj-* w formach typu *stawać, dawać, poznawać*
w drukach wielkopolskich**

	ogółem			bez form typu <i>poznawać</i>		
	<i>-aj-</i>	<i>-wa-</i>	razem	<i>-aj-</i>	<i>-wa-</i>	razem
l. bezwzgl.	2	21	23	2	18	20
%	9%	91%	100%	10%	90%	100%

Tak więc, czasowniki typu *dawam, stawam, poznawam* stanowią w Wielkopolsce aż 91%, a po odjęciu przykładów z członem *-znaw-* niewiele mniej, bo 90% użyć, są zatem na etapie niepełnej normalizacji, blisko granicy z pełną normalizacją.

W związku z tym że średnia może zniekształcić rzeczywisty udział form w poszczególnych tekstach, należy zwrócić również uwagę na stan wariantywności *dawam, stawam, poznawam* || *daję, staję, poznaję* w każdym z badanych druków wielkopolskich.

W *Rzeczce pokoju* Pięłowskiego pojawiły się 2 konstrukcje z członem *-aj-* (17%) i 10 z członem *-wa-* (80%), zatem w późniejszym okresie zwycięskie *daję, staję* znajdują się poza normą, podczas gdy regresywne *dawam, stawam* sytuują się w przedziale niepełnej normalizacji. W *Dobrej pielgrzymskiej otusze* Hesperusa na 11 form wszystkie występują z sufiksem *-wa-* (100%), osiągając pełną normalizację.

Diametralnie różna jest tymczasem sytuacja w drukach małopolskich. U Kowalskiego i Piotrowickiego zakończona na *-awam*, *-awasz* jest tylko jedna forma, dodatkowo jest to czasownik z rdzeniem *-znaw-*: *przyznawamy* (Kow 16). Pozostałe czasowniki zawierają już sufiks *-aj-*. Są to na przykład: *daie* (Piotr 7), *oddaiemy* (Piotr 5), *przydaie* (Piotr 16), *staie się* (Kow 14), *udaie się* (Kow 11).

Tabela 3.

-wa- || *-aj-* w formach typu *stawać, dawać, poznawać*
w drukach małopolskich

	ogółem			bez form typu <i>poznawać</i>		
	<i>-aj-</i>	<i>-wa-</i>	razem	<i>-aj-</i>	<i>-wa-</i>	razem
l. bezwzgl.	19	1	20	19	–	19
%	95%	5%	100%	100%	–	100%

Zatem w Małopolsce zdecydowanie przeważają formy *daję, stoję*, stanowiąc 95%, natomiast gdy oddzieli się czasownik z rdzeniem *-znaw-*, nawet 100% użyć. Osiągają więc pełną normalizację, co zupełnie nie zgadza się z ustaleniami autorów *Polszczyzny XVII wieku*, bazującymi na stanie średnim liczonym dla całego XVII wieku, bez uwzględnienia różnic regionalnych.

Również na Mazowszu dominują warianty z sufiksem *-aj-* (*daję, stoję, poznaję*) jednak nie przekraczają granicy 94%, czyli progu pełnej normalizacji. Znajdują się wobec tego jeszcze na etapie niepełnej normalizacji.

Łącznie z obu druków mazowieckich wyekscerpowałam 10 czasowników typu *daję, stoję*, co stanowi 83% użyć, należą do nich na przykład: *dodaie* (Kar A), *przydaie* (Ciec [B4]), *zostaje* (Ciec B3). Czasowników typu *dawam, stawam* pojawiło się zaledwie dwa, co oznacza 17% użyć: *zostawiaie* (Ciec [Av]), *stawiaie* (Kar C3). W zebranych przeze mnie materiale z druków mazowieckich nie pojawiła się ani jedna forma z członem *-znaw-*.

W poszczególnych tekstach repartycja ta wygląda następująco.

W *Obronie pokoju* Cieciszewskiego formy z sufiksem *-aj-* stanowią 80% przykładów, są to na przykład: *daie* (Ciec [Av]), *przydaie* (Ciec [B4]). Wariantów z członem *-wa-* w temacie praes. jest 20%: *zostawiaie* (Ciec [Av]). Jeszcze większą przewagę formy typu *daję, stoję* zdobywają w *Budowni-czym Toporze* Karwata, choć i tu znajdują się wciąż na etapie niepełnej nor-

malizacji, uzyskując 86%. Występują tu takie wyrazy, jak: *podaię* (Kar Bv), *staię się* (Kar [B4v]). Forma z sufiksem *-wa-* pojawiła się zaledwie raz: *stawaię* (Kar C3), uzyskując 14%.

Tabela 4.

-wa- || *-aj-* w formach typu *stawać, dawać, poznawać*
w drukach mazowieckich

	<i>-aj-</i>	<i>-wa-</i>	razem
l. bezwzgl.	10	2	12
%	83%	17%	100%

W związku z tym że dla druków mazowieckich znalazłam mniejszą liczbę poświadczeń badanych konstrukcji niż w przypadku pozostałych regionów, postanowiłam dodać jeden druk sprawdzający. Wybrałam do tego celu *Laskę Nadworną Koronną* Konstantego Jawnickiego wydaną w Warszawie około 1650 r. Materiał zebrany z tego druku niemal całkowicie potwierdza wynik uzyskany na podstawie wcześniej przebadanych kazań. Formy z sufiksem *-aj-* stanowią w *Lasce Nadwornej* 82% użyć, sytuując się na etapie wstępnej normalizacji, formy z sufiksem *-wa-* obejmują 18%, nie wchodząc tym samym w granice normy.

Łączna liczba poświadczeń – po dodaniu czasowników z druku sprawdzającego, wygląda następująco:

Tabela 5.

-wa- || *-aj-* w formach typu *stawać, dawać, poznawać*
w drukach mazowieckich z drukiem sprawdzającym włącznie

	<i>-aj-</i>	<i>-wa-</i>	razem
l. bezwzgl.	19	4	23
%	83%	17%	100%

Widać zatem, że proporcje nie ulegają zmianie. Na etapie niepełnej normalizacji nadal znajdują się formy typu *daję, staję* wyprzedzając o 64% formy typu *dawam, stawam*, które sytuują się poza normą.

Dominacja progresywnych form z sufiksem *-aj-* jest również widoczna w drukach z Kresów północnych, choć tu formy typu *daję, staję* nie mają tak znacznej przewagi procentowej nad regresywnymi *dawam, stawam* jak w drukach małopolskich i mazowieckich.

W całości materiału zebranego z druków północnokresowych czasowników z członem *-aj-* pojawiło się 18, co stanowi 67% przykładów. Są to między innymi: *wydaie* (Laur A3), *padaie* (Laur B3), *zostaie* (Olendz [B4]), *oddaie* (Olendz D3). Tymczasem konstrukcji z elementem *-wa-* wystąpiło o połowę mniej, obejmują zatem 33% materiału. Należą do nich: *wydawaią* (Laur Dv), *stawa* (Olendz [B4]), *zostawa* (Olendz A2v). Wśród czasowników typu *dawam*, *stawam* wystąpiły 4 formy z rdzeniem *-znaw-*, są to na przykład: *poznawamy* (Olen [A4]), *poznawa* (Laur A3). Po odjęciu tych form konstrukcji na *-aj-* jest już 78%, natomiast form z członem *-wa-* zaledwie 22%.

Tabela 6.

-wa- || *-aj-* w formach typu *stawać*, *dawać*, *poznawać*
w drukach północnokresowych

	ogółem			bez form typu <i>poznawać</i>		
	<i>-aj-</i>	<i>-wa-</i>	razem	<i>-aj-</i>	<i>-wa-</i>	razem
l. bezwzgl.	18	9	27	18	5	23
%	67%	33%	100%	78%	22%	100%

Widać więc, że formy typu *daję*, *staję* w drukach północnokresowych sytuują się w przedziale od 51% do 74%, są więc na etapie wstępnej dopiero normalizacji. Jednak po odjęciu przykładów z członem *-znaw-* uzyskują 78%, zatem wchodzą już w zakres niepełnej normalizacji (od 75% do 94%). Formy typu *dawa*, *stawa* znajdują się w obu przypadkach poza normą.

Po zestawieniu druków z regionów o największym udziale w produkcji wydawniczej kraju w wieku XVII zaskakuje rozbieżność między średnią wyliczoną dla polszczyzny ogólnej a stanem w poszczególnych dzielnicach.

Średnia dla polszczyzny ogólnej, przypomnę, wynosi dla progresywnych wariantów typu *daję*, *staję* 60%, sytuując je w granicach wstępnej normalizacji, natomiast dla regresywnych (*dawam*, *stawam*) 40%, w związku z tym znajdują się poza normą. Tymczasem w tekstach wielkopolskich czasowniki z sufiksem *-aj-* nie wchodzą jeszcze w zakres normy, dominują natomiast czasowniki z sufiksem *-wa-*, znajdując się na etapie niepełnej normalizacji. W jednym z przebadanych druków z tego regionu regresywne formy typu *dawam*, *stawam* osiągają nawet pełną normalizację.

Inaczej niż sugerowałaby to średnia wyliczona dla polszczyzny ogólnej, wygląda również sytuacja w małopolskiej odmianie regionalnej języka. Formy progresywne typu *daję, stoję* stanowią w tym wypadku aż 95%, a po wyłączeniu z obliczeń czasownika z rdzeniem *-znaw-*, nawet 100% przykładów. Osiągają więc poziom pełnej normalizacji. Sytuacja w drukach małopolskich jest zatem dokładnie odwrotna względem sytuacji w drukach wielkopolskich.

Stan pośredni, choć bliższy małopolskiemu, przedstawiają teksty z Mazowsza i Kresów Północnych. Są one tym samym również najbliższe średniej języka ogólnopolskiego, choć i tu różnica jest wyraźna. W drukach mazowieckich progresywne warianty *daję, stoję* znajdują się na etapie niepełnej normalizacji, uzyskując 83% użyć. Z kolei w drukach kresowych formy te, poświadczane w 67% przykładów, sytuują się na etapie wstępnej normalizacji. Należy jednak zaznaczyć, że po odjęciu przykładów typu *poznawa* również w tekstach z Kresów Północnych *daję, stoję* przekraczają próg niepełnej normalizacji. W obu regionach wariant regresywny *dawam, stawam* znajduje się poza normą.

Tak więc, spośród czterech przebadanych regionów (Małopolska, Wielkopolska, Kresy północne, Mazowsze) najwolniej rozprzestrzenianie się form później zwycięskich, typu *daję, stoję, poznaję* przebiegało w Wielkopolsce, jest to zatem, można powiedzieć, dzielnica najbardziej pod tym względem konserwatywna. Najszybciej formy progresywne przyjęły się natomiast w tekstach wydanych w Małopolsce, która stanowiła jeszcze wówczas centrum kulturalne kraju i, jak twierdzi Irena Bajerowa, „tempo rozwoju językowego tu zapewne było najpokaźniejsze”¹⁰. Tymczasem Mazowsze i Kresy północne wprawdzie znacznie dystansują Wielkopolskę, ale pozostają wciąż w tyle za Małopolską, można je zatem uznać za dzielnice przeciętnie postępowe.

Moje obecne dociekania pokazały sytuację, w zakresie rywalizujących form, właściwą dla połowy XVII wieku. Nie jest, niestety, na obecnym etapie badań znana sytuacja wariantowości form *dawam* || *daję, stawam* || *stoję, poznawam* || *poznaję* w regionalnych odmiankach języka początku i drugiej połowy siedemnastego stulecia. Być może, takie dane wyjaśniłyby różnice w wyniku uzyskanym przeze mnie dla połowy XVII wieku i autorów *Polszczyzny...* pokazujących średnią dla polszczyzny całych stu lat, traktowanych jako jeden wycinek czasowy.

¹⁰ I. Bajerowa, *Kształtowanie się systemu...*, op. cit., s. 218.

Na podstawie przeprowadzonej analizy wariantywności sufiksów *-wa-* i *-aj-* w temacie praesentis czasowników na *-awać* widać, jak silne było zróżnicowanie regionalne języka literackiego w XVII wieku. Użyte przez mnie wyniki pokazują również, że średnia obliczona jedynie dla literackiego języka ogólnopolskiego, i to dla całego stulecia, może znacznie zniekształcić obraz kształtowania się normy, która w tym czasie była jeszcze bardzo silnie uwarunkowana regionalnie, ale i mocno ewoluowała w czasie. Konieczne więc wydaje się, dla uzyskania pełnego obrazu rozwoju polszczyzny, pokazanie regionalnie i chronologicznie zróżnicowanego tempa przebiegu procesów normalizacyjnych, wskazanie dzielnic szybciej przeprowadzających zmiany i tych o bardziej konserwatywnym podejściu do języka.

**REGIONAL DIFFERENCES IN THE POLISH LANGUAGE
OF THE 17TH CENTURY EXEMPLIFIED BY VARIANTIVITY LIKE
DAWAM || DAJĘ, STAWAM || STAJĘ, POZNAWAM || POZNAJĘ**

Summary

A competition between iterative present tense forms like *dawam*, *stawam*, *poznawam* and forms like *daję*, *staję*, *poznaję* is visible in the oldest Polish literary texts. Nevertheless, according to Witold Śmiech and Mirosława Siuciak, until the end of the 17th century, forms with the suffix *-wa-* prevailed whereas the strongest struggle between these variants and the final victory of the forms *daję*, *staję*, *poznaję* occurred in the 18th and 19th centuries.

However, a detailed examination of the printed works from various regions from 1639–1652 shows that spreading of forms with the suffix *-aj-* intensified much earlier whereas its pace varied regionally. A progressive variant (*daję*, *staję*, *poznaję*) caught on the fastest in Little Poland (Małopolska) whereas the region of Great Poland (Wielkopolska) proved to be the most resistant to changes.

It can be noticed, therefore, that in the 17th century a literary language was still strongly diversified regionally. Thus the average, which is estimated solely for the national Polish literary language and, what is more, for the entire century, may, as it has been the case in previous studies, significantly distort the picture of developing the norm, which at that time was still conditioned regionally to an extremely great extent.